

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У МОЛОЧНОМУ ПІДКОМПЛЕКСІ

Розглядаються особливості дослідження економічних відносин у молочному підкомплексі. Розроблено схему дослідження економічних відносин у молочному підкомплексі з врахуванням усіх його складових елементів

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки великого значення набувають економічні взаємовідносини між виробництвом і переробкою молока, адже вони на даному етапі є менш відпрацьованими в системі економічних і правових взаємовідносин. Недосконалість системи ціноутворення, договорів контрактації, штрафних санкцій та інших важелів у міжгалузевій сфері концентрує зусилля галузей на проміжних результатах, зумовлює диспропорції в розвитку виробництва та переробки молочної продукції. Разом з тим значна частина додаткового продукту, що створена в сільському господарстві, реалізується не за місцем його виробництва, а в переробній промисловості та торгівлі. У той же час ринкові засоби регулювання міжгалузевих відносин внаслідок монополізму та нерозвиненості конкуренції серед промислових і торгівельних підприємств не забезпечують єдності економічних інтересів технологічно пов'язаних підприємств підкомплексу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми організації економічних відносин у молочному підкомплексі досліджувалися такими вченими: О.М. Шпичак, В.Н. Зимовець, С.Р. Камілова, А.В. Пікулькін, Т.Л. Родоська, В.Н. Карпов та інші [1]-[10]. Проте деякі питання залишилися не повністю розкритими.

В економічній літературі функціонально-галузева модель молочного підкомплексу зазвичай представлена трьома сферами, що відображають групування галузей підкомплексу за їхнім розташуванням в технологічному ланцюзі виготовлення кінце-вих продуктів і виробничої інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. До складу молочного підкомплексу відносять:

– з I сфери – машинобудування для тваринництва і кормовиробництва, виробництво устаткування для молочної і комбікормової промисловості, будівництво тваринницьких комплексів підприємств, що переробляють молочну продукцію, комбікормова і мікробіологічна промисловість;

– з II сфери – кормовиробництво для молочного стада та молочне скотарство;

– з III сфери – заготівля, торгівля і молокопереробна промисловість. З виробничої інфраструктури – транспортування молока і продукції, система зберігання продукції, ветеринарне і зоотехнічне обслуговування.

Усі названі виробничі структури перебувають у тісних економічних взаємовідносинах (рис. 1), серед яких особливого значення набувають зв'язки між виробництвом і переробкою. Слід зазначити, що представлена система зв'язків є спрощеним варіантом економічних взаємовідносин між окремими елементами підкомплексу, оскільки не можна відобразити усі можливі канали руху молочної продукції, оскільки вони мають інколи різне походження. На думку багатьох вчених [1], [2], [3], вони відрізняються особливою розгалуженістю, що зумовлено в першу чергу біохімічними особливостями сировини.

При аналізі виробничо-економічних зв'язків важливо визначити центральну ланку в усьому ланцюгу виробництва готового продукту кожного підкомплексу.

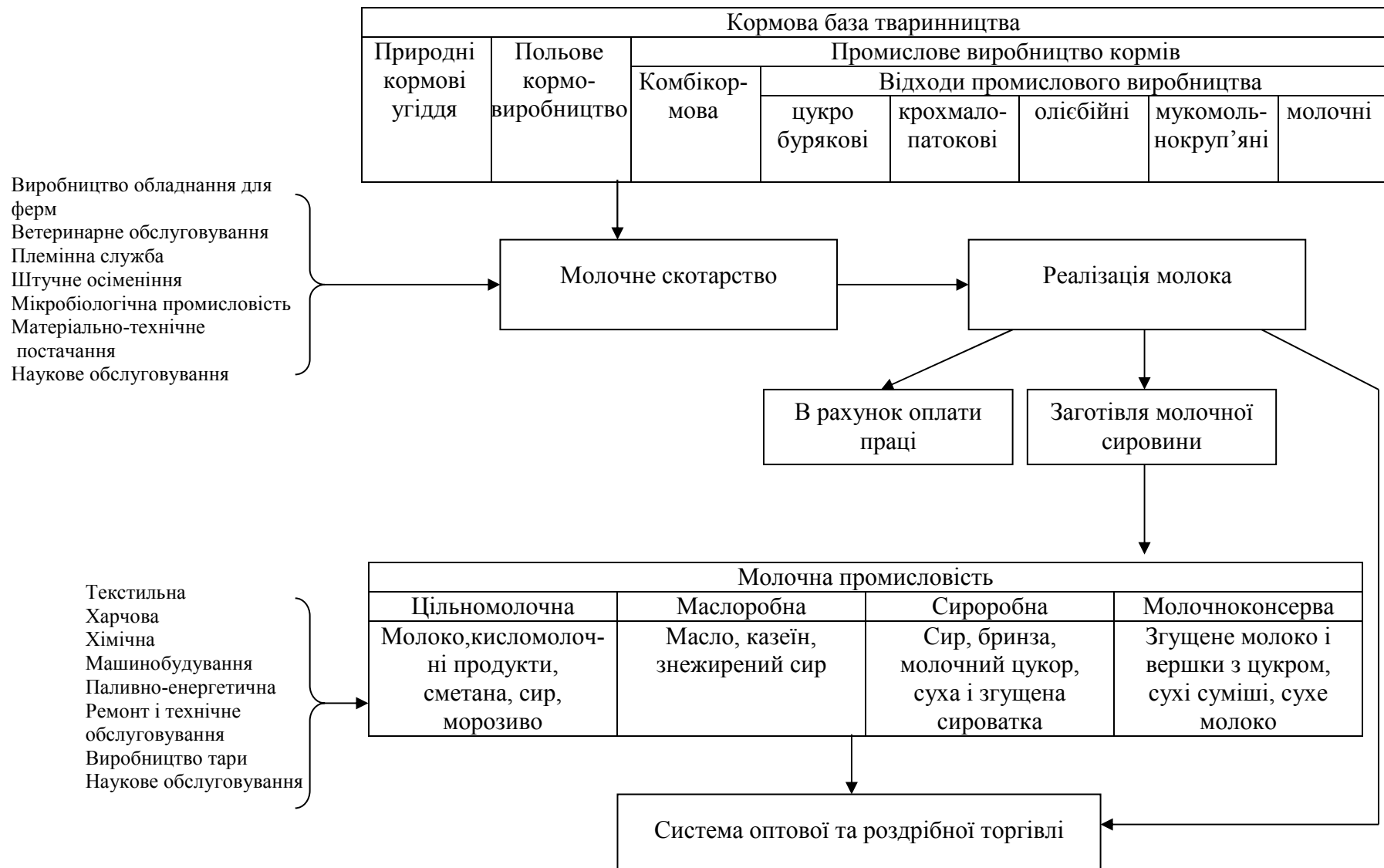

Рис. 1. Економічні взаємовідносини в молочному підкомплексі

Доцільно, щоб ним було переробне підприємство, яке є сполучною ланкою між виробником і споживачем готового продукту. Саме переробні підприємства, отримуючи замовлення від споживачів на виробництво готового продукту, повинні диктувати виробникам сировини умови і якість поставленої молочної продукції, враховуючи можливості сировинної зони. Вони повинні здійснювати і технологічне керівництво зі збереження якості продукції в господарствах. З цих позицій слід вирішувати питання визначення сировинної зони переробного підприємства, узгоджувати його потужності з можливостями виробництва сировини для забезпечення оптимального радіусу перевезень, більш ефективного використання продукції сільського господарства.

Унікальні властивості молока та продуктів його переробки зумовлюють необхідність безперебійного постачання ними споживачів, що вимагає ефективного функціонування молочної підкомплексу. Будучи одним із важливих продуктивних підкомплексів, він в той же час є одним із найбільш соціально значущих, адже молоко та молочні продукти в системі раціонального харчування людини є життєво необхідними.

За рекомендаціями Київського науково-дослідного Інституту гігієни і харчування норма споживання молока та молочних продуктів на душу населення повинна складати 380 кг на рік або одну третину за калорійністю добового раціону. В Черкаській області середньорічне виробництво молока на душу населення скоротилося з 659,4 кг в 1990 р. до 481,1 кг в 1995 р. та до 401,5 кг в 2002 р. Аналізуючи період з 1990 по 2002 роки, можна зробити висновок, що в Україні сприятливим і практично співпадаючим з нормою за споживанням молока і молочних продуктів був 1990 рік. У наступні роки відбулося зниження рівня споживання молока та молочних продуктів, і в 2001 р. фактичне споживання на душу населення склало 54 % від норми, що було зумовлено, з однієї сторони, кризовим станом молочної підкомплексу, а з іншої – зниженням платоспроможного попиту населення.

Для забезпечення виробничого функціонування молочної підкомплексу повинна бути забезпечена взаємопов'язаність усіх його ланок від виробництва до реалізації готової продукції з врахуванням збалансованості галузевих потреб у ресурсах та їх виробництва. Організація міжгалузевих зв'язків вимагає вирішення важливих завдань скорочення витрат молока та молочної продукції, а також збереження і підвищення їх споживчих якостей на всіх стадіях виробництва. При цьому на розвиток міжгалузевих зв'язків у молочному підкомплексі безпосередній вплив мають такі фактори:

- стан сировинної зони переробного підприємства;
- рівень спеціалізації і концентрації виробництва сільськогосподарських підприємств;
- ступінь агропромислової інтеграції сільського господарства та переробних підприємств;
- організаційні форми реалізації продукції (наявність прямих зв'язків, приймання продукції на місці виробництва і вивезення транспортом заготівельника);
- якість молочної сировини;
- методи здачі-прийому продукції;
- рівень матеріальної зацікавленості й відповідності параметрів кінцевим результатам виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, в тому числі за виконання ними договірних обов'язків з концентрації продукції.

Сировинна зона є матеріальною основою формування економічних зв'язків, а правильна організація сировинної бази розширює ресурси сировини даного підприємства, що є однією з умов найбільш повного використання його виробничого потенціалу. Сировинною базою молокопереробного підприємства є молочне скотарство, до неї належать і постачальники сировини. Від стану молочної скотарства залежить забезпеченість сировиною підприємства і розмір сировинної зони – території, звідки відбувається надходження сировини.

Ефективність використання сировинних ресурсів визначається розрахунковим показником виготовлення товарної продукції з 1 т. переробленої сировини. Коефіцієнт використання сировини – це відношення фактичних витрат сировини до витрат сировини за нормою на одиницю продукції.

Важливими показниками, що характеризують сировинну базу, є щільність виробництва і заготівель молока на одиницю площі. Т.Л. Родоскою [5] пропонується формула розрахунку “теоретичного” радіусу сировинної зони для підприємств м’ясної промисловості, що через ідентичність створення сировинних зон м’ясної і молочної промисловості може використовуватися для молокопереробного підприємства:

$$R = \sqrt{\frac{N \cdot K}{\rho \cdot \pi}},$$

де R – “теоретичний” радіус зони, км;

N – потужність підприємства, т/змину;

K – число змін у рік;

ρ – щільність виробництва молока, т/км².

Прагнення переробних підприємств забезпечити більш повну завантаженість виробничих потужностей змушує їх заготовляти сировину в численних пунктах, фермах, селах, господарствах. Досить часто великий радіус доставки сировини впливає на якість та призводить до зростання транспортних затрат і собівартості продукції.

Отримання молока високої якості дає змогу не тільки значно збільшити виробництво продукції при стабільному поголів’ї, а й економити засоби і працю на транспортуванні й переробці продукції, будівництві приміщень та засобів механізації [6]. Якість молока – комплексний показник, що формується під впливом багатьох факторів. Це, перш за все, фізіологічні особливості породи тварин, неухильне дотримання правил санітарії при виробництві, заготівлі та реалізації молока.

Нині великий інтерес викликає введення в дію нового стандарту в Україні 3661-77 “Молоко коров’яче незбиране”. Згідно з рекомендаціями визначення порядку сплати за молоко відбувається в залежності від сортової

структури, вмісту жиру та білка згідно з вимогами ДСТУ 3662-97 в основу принципів оплати за молоко покладено стимулювання підвищення в ньому вмісту жиру та білка і поліпшення якісних показників. Оплата залежно від вмісту компонентів жиру та білка рекомендується у співвідношенні 40 і 60 % та базисних показників на рівні 3,4 % жиру та білка 3 % [7]. Відповідно до даного стандарту молоко повинно бути отримане від здорових корів з господарств, надійних щодо відсутності інфекційних захворювань. Натуральне незбиране молоко має бути чистим, без сторонніх присмаків і запахів. У молоці не допускається наявність інгібуючих речовин. За фізико-хімічними, санітарно-гігієнічними та мікробіологічними показниками молоко розподіляють на три сорти: вищий, перший та другий.

Від якості продукції, розмірів сировинної зони та радіуса доставки залежать і транспортні витрати. Роль транспортного фактора у витратах обігу цього продукту дуже велика. Оскільки у складі молока міститься близько 12,5 % сухої речовини, решта припадає на воду, що зумовлює низьку його транспортабельність. Молоко питне (включаючи кисломолочні продукти) – продукт, що швидко псується. Тому його не можна довго зберігати і перевозити на далекі відстані [8]. Тому важливого значення набуває молочна промисловість, адже за допомогою промислової переробки малотранспортабельної сировини молоко перетворюється в транспортабельні продукти: масло, сир, консерви, сухе молоко, які можуть зберігатися протягом тривалого часу. Це дає можливість розширювати регіони збуту молочних продуктів, постачати в райони, які незабезпечені такими продуктами місцевого виробництва. Отже, молочна промисловість сприяє поглибленню територіального розподілу праці, де є кращі умови для розвитку молочного скотарства.

Так, Х. Схелхаас [4] стверджує, що молокопереробна промисловість “...набагато важливіша для сектора виробництва молока, ніж переробна промисловість для інших галузей

сільського господарства". Швидкокопсувний характер молока і низька транспортабельність вимагають реалізації великих обсягів молока в обмежений термін, що практично неможливо забезпечити без промислової переробки. Також доцільним є розгляд видів використовуваного транспорту, транспортні витрати на доставку молока і розрахувати коефіцієнт зносу транспортних засобів.

На розміри і територіальну організацію сировинної зони впливає і сезонність виробництва продукції в молочній промисловості, що обумовлено сезонним надходженням сировини зі сфери сільського господарства. Виділяється ряд показників, що характеризують нерівномірність надходження сировини: питома вага обсягу виробництва продукції по місяцях і кварталах у загальному річному випуску; коефіцієнт, що характеризує відношення обсягу виробництва продукції в кожному місяці до середньомісячного випуску; коефіцієнт, що характеризує відношення виготовлення продукції на місяць мінімального виробництва до місяця максимального випуску. Вважається, що при порівняно рівномірному виробництві питома вага обсягу випуску продукції повинна складати приблизно 8,3 % (100/12) на місяць.

На стан сировинної бази і розміри сировинної зони впливає розвиток молочного скотарства, дослідженню якого варто приділити особливу увагу. При вивченні економічних показників молочного скотарства пропонується наступна схема для визначення ефективності виробництва молока:

– виробництво молока (поголів'я корів, концентрація поголів'я корів, питома вага корів у стаді, щільність поголів'я корів на 100 га сільськогосподарських угідь, валове виробництво молока, щільність виробництва молока на 100 га сільськогосподарських угідь, середньорічний удій на 1 корову);

– ефективність виробництва молока (витрати кормів на 1 ц молока і на 1 корову, витрати праці на 1 ц молока і на 1 корову, виробничі витрати на 1 корову, собівартість 1 ц молока за елементами витрат, виробничі і повна собівартості 1 ц молока, повні витрати

виробництва на 1 ц молока, товарність молока, виручка від реалізації молока на 100 га сільськогосподарських угідь, прибуток або збиток від реалізації 1 ц молока, окупність витрат за реалізовану продукцію, рентабельність (збитковість) виробництва молока).

Крім того, дослідження ефективності виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах включає економічну оцінку порід худоби, систем її утримання, структури стада, типів, норм, раціонів годівлі, а також вивчення проведених ветеринарних заходів.

Взаємодію переробного підприємства з виробниками молока можна оцінити за потенціалом розширення зв'язку молочного скотарства з переробною промисловістю [9]:

$$\Pi = 1 - \frac{V_{en}}{V_{vir}} - \frac{V_{zag}}{V_{vir}} \cdot \frac{V_{nep}}{V_{zag}}$$

де V_{vir} , V_{zag} , V_{nep} – відповідно обсяги виробництва, заготівель і промислової переробки молока;

V_{en} – обсяг внутрішньогосподарського споживання.

Позитивне значення потенціалу свідчить про можливість розширення зв'язків між виробництвом і переробкою молока, і чим вище позитивне значення потенціалу, тим більші ці можливості; негативне значення потенціалу означає відсутність виробничих ресурсів розширення зв'язків.

Значення $V_{zag} / V_{vir} > 1$ і $V_{nep} / V_{zag} < 1$ показують використання сировинних ресурсів іншої сировинної зони.

При оцінці взаємодії переробних підприємств зі споживачами необхідно розглянути канали реалізації молочної продукції і ціни реалізації по каналах.

Як було сказано вище, ефективність економічних зв'язків визначається, в першу чергу, ціновою еквівалентністю. Тому для більш глибокого аналізу економічних зв'язків переробних підприємств із постачальниками і споживачами необхідно зіставити закупівельні ціни на молоко, оптові й роздрібні ціни на молочну продукцію.

Ціна повинна відшкодовувати витрати живої і уречевленої праці на виробництво продукції, забезпечувати ведення розширеного відтворення. У зв'язку з цим, важливо зіставити закупівельні ціни із собівартістю молока в сільськогосподарських підприємствах, оптові і роздрібні ціни із собівартістю молочних продуктів на переробних підприємствах.

Крім того, варто провести аналіз структури витрат на виробництво, переробку молока і реалізацію молочної продукції, а також вивчити стан взаєморозрахунків переробних підприємств із сільськогосподарськими підприємствами та торговельними організаціями.

Ефективність економічних зв'язків визначається еквівалентністю обміну, що забезпечує ефективну роботу підприємств, задіяних у цих зв'язках, і ведення, що створює рівні умови їхнього виробництва. При вивченні ефективності економічних зв'язків у системі “виробництво-переробка молока” необхідно розглянути вартісні та натуральні показники ефективності виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами і молокопродуктів на переробних підприємствах як з позиції інтересів усього народного господарства, так і з урахуванням власних цілей підприємств. Особливу увагу слід приділити ціновим взаємозв'язкам з погляду їхньої еквівалентності на базі відповідності нормативних показників, що мають наукову обґрунтованість. При цьому, виникає необхідність бюджетних дотацій як важливого засобу стимулювання виробництва.

Так, на засіданні круглого столу, що відбувся 19 квітня 2002 р. у конференц-залі Київського національного економічного університету, на тему “Перспективи розвитку молочної промисловості та маркетинг молочних харчових продуктів” президент концерну “Молочний світ” В.П. Купавцев зазначив, що у США дотація на тонну молока становить 950 дол., у Європі – 500 дол. на тонну молока і 1500 на тонну масла [10]. Слід зазначити, що держава здійснює певні заходи з підтримки даного сектору. Згідно з

вимогами законодавства в Україні з 1999 р. підприємства, які реалізують молоко та худобу на переробні підприємства, отримують дотації від переробних підприємств за рахунок ПДВ, яке акумулюється переробними підприємствами при реалізації готової продукції.

Постановою Кабміну від 4 березня № 254 “Про внесення змін в деякі постанови Кабміну”, уряд продовжив порядок нарахування дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за реалізоване ними переробним підприємствам молоко і м'ясо до 1 березня 2005 р.

За даними Державної податкової адміністрації України у відповідності до порядку нарахування виплат та використання засобів, спрямованих на дотації товаровиробникам молока і м'яса в 2001-2002 рр. було нараховано 1 млрд. 283 млн. грн. дотацій і яких фактично виплачено 1 млрд. 250 млн. грн. За прогнозними розрахунками Мінагрополітики в 2003 р. аграріям було виплачено близько 2 млрд. грн. дотацій за молоко і м'ясо. Усього в держбюджеті 2004 р. для фінансування АПК передбачено 2 млрд. грн., в тому числі на підтримку тваринництва – 300 млн. грн.

Міністерство аграрної політики вирішило дотувати виробництво екологічно чистого молока в розмірі 240 грн./т. Про це говориться в наказі від 11 травня № 154 “Про затвердження порядку використання бюджетних засобів на виплату державних дотацій сільськогосподарським товаровиробникам усіх форм власності за продане ними молокопереробним підприємствам екологічно чисте молоко для виробництва спеціальних продуктів дитячого харчування в 2004 р.”. Міністерство аграрної політики вирішило виділити на виплату дотацій за здане на переробку екологічно чисте молоко 5,7 млрд. грн. із загальної суми на підтримку продукції тваринництва та рослинництва в державному бюджеті на 2004 р.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведення аналізу за вищевказаною схемою дозволить не тільки

визначити сучасний економічний стан молокопереробних підприємств, рівень ефективності їхнього виробництва і економічних зв'язків з постачальниками молока, але і виявити існуючі недоліки їхньої роботи. Крім того, оцінка стану сировинної бази дасть можливість виділити основні напрямки розвитку молочного скотарства з метою забезпечення переробних підприємств сировиною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Зимовець В.Н.* Економіка молочного скотарства. – К.: Урожай, 1989. – 144 с.
2. *Золовский А.П., Казаченко Т.И.* Картографирование продовольственных комплексов. – К.: Наукова думка, 1987. – 132 с.
3. *Камілова С.Р., Данилевська О.Е.* Розвиток молокопродуктового підкомплексу в Україні // Економіка АПК. – 2002. – № 2. – С. 27-31.
4. *Карпов В.Н.* Некоторые измерения производственных связей и комплексобразующих факторов в АПК: Сб. науч. тр. // Совершенствование планирования народного хозяйства и размещения производительных сил Поволжского района. – Куйбышев, 1979. – № 5. – С. 127 - 144.
5. Круглий стіл: Перспективи розвитку молочної промисловості та маркетинг молочних харчових продуктів // Маркетинг в Україні. – 2002. – № 3. – С. 4-8.
6. *Никитюк М.В., Габор С.С., Козача Л.Г., Сухарський В.С.* Центровивіз і якість молока. – К.: Урожай, 1988. – 64 с.

7. *Пикулькин А.В.* Производственно-экономические связи агропромышленного комплекса. – М.: Россельхозиздат, 1981. – 238 с.

8. *Родосская Т.Л.* Пути совершенствования территориальной организации мясной промышленности Мордовской АСАР и её сырьевой базы: Сб. науч. тр. Повышение экономической эффективности сельскохозяйственного производства. – Саранск, 1978. – С. 102-108.

9. *Схелхаас Х.* Молочная промышленность к 2010 г. // Молочная промышленность. – 1997. – № 4. – С. 7-9.

10. *Худякова Т.М.* Формирование региональных индустриально-аграрных сочетаний. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1978. – 160 с.

БАБИЧ Оксана Миколаївна – викладач Черкаського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

- економіка сільськогосподарських підприємств;
- економічні відносини